

RÁCZ ZOLTÁN

SZATMÁR-BEREG ÖRÖKSÉGE

Részlet a szerzőnek Szatmár-Bereg összes települését részletesen elemző hosszabb tanulmányából. Az anyagból Buká László és Pintér László közreműködésével kiállítás is készült, melyet az Örökség Népfőiskola (Gödöllő, 1990. október) és a pécsi egyetem földrajzi tanszéke (1991. március) mutatott be.

Szatmár-Bereg mai tájgysége az É-i országhatár és a Tisza-Szamos vonala között fekvő terület. Bercg a Tiszától ÉK-re található, Szatmár pedig a Szamos és a Tisza között. Egyik sem vizsgálható történeti háttér nélkül, hiszen az első világháború óta Szatmár és Bereg nélküli természeti központjait. A bercgi településcsoport Bercgszász, a szatmári pedig Szatmár vonzaskörzetéhez tartozott - s ma mindkettő a határon túl van. Természetes képződmények is a határra kerültek. Így nem szabad figyelmen kívül hagyni a Meczőkaszonyi hegyet, melynek csak a legdélibb nyulványa, a Típet hogy része hazánkban.

A két terület természetes adottságaiból néhányat érdemes előrebocsátani. Így azt a lényeges tény, hogy ez a táj hazánk egyik legvízezebb területe. Folyókban, patakokban igen gazdag volt, s ez alapvetően meghatározta a falvak életét. A folyók rendszeres áradásai a Beregi síkságon a legutóbbi időkig fenntartották az üledékképződést, s ez megakadályozta a humusz és egyéb talajrétegek kialakulását. A Szamos öntések viszont jól művelhető, termékeny talajokat hoztak létre. A mélyebb fekvésű részek réti talajai elsősorban legeltetésre voltak alkalmasak. A mocsári erdők talajai igen alacsony értékűek. Ha ezek után felvázoljuk Szatmár-Bereg földrajzi egységeit, körrajzolódhat a települések rendje is.

Szatmár-Bereg felszíne DK felől ÉNY-i irányban enyhén lejt. Folyóvizei is átlagosan ezt az adottságot követik lefutásukkal. Legfontosabb folyói a Tisza és a Szamos, melyek néhány méter magas hálatat építettek partjaik mentén. Így a települések nagy része a nehégy (az É-i része) és a szatmári (a K-i részen) Tiszaháton létesült, hiszen az árvíz ellen éppen a partmenti kiemelkedések adták a legnagyobb biztonságot.

Ezzel együtt itt jó víziutat is használhattak az emberek áruszállításra, fausztatásra. A Szamos három egymással párhuzamos hátat épített. A szorosabb értelemben vett Szamos hát a folyó két partján épült, de ettől keletebbre még a Császló és Jánkmajtis vonalában lévő hát is érzékelhető. (A harmadik vonulat már az országhatáron túl van.) A Szamos hát, mint már szó volt róla, termékeny talaja miatt is alkalmas volt megtelepedésre.

Szatmár-Bereg vidékét a folyóhátakon kívül egykor a hatalmas erdőségek jellemezték. Ezeket a nép általában Erdőhátnak nevezte, de földrajzi névként ma a Szamos és a Tisza közötti erdős területre használjuk. Ezekben a nagy, mocsaras erdőkben, a kanyargó patakok völgyeiben kítűnő bűvölyhelyet leltek a kis falvak a tisztások láncolatában. Itt elsősorban az erdőelés és a vizek élővilága biztosította a megélhetést. A tisztásokat irtásokkal bővítették, hogy termőterületet nyerjenek.

Szatmár-Bereg fentiekben leírt képe ma egészen más. II. József katonai térképe (első katonai felmérés) 1780-84 körül még az eredeti állapotot mutatja. Pedig már ekkor elkezdődött az a folyamat, ami a XIX. században gyökerestől átalakította itt a természetet. A szántóföldi gazdálkodás fellendülése újabb és újabb termőterületet igényelt, s ezt mértéktelen erdőirtással biztosították. A XIX. század első felében az összefüggő erdőséget szinte teljesen eltüntették, s ma csak foltok maradtak a természetvédők számára. Ezután következett a század második felében a vízszabályozás, mely a természetes vízrajzot torzította el. A folyókanyarulatok, vízfolyások jó része eltűnt, így mai állapotában sok falunak érthetetlen a szerkezete, kialakulásának oka. Megszűntek a rendszeres áradások, melyek az itteni életmód és gazdálkodás alapját képezték az erdőkkel együtt. Ugyanakkor ez a folyamat jelentősen megnövelte a falvak környezetének eltarthatóságát. A XIX. század elején jellemzően 3-400 fős közösséget volt képes ellátni egy-egy tisztás búza- és kukoricatermésével, erdejének fájával, vizeinek halaival, tölgyeseivel a sertések makkoltatásához. A század folyamán azonban a termőterület, a legelők növelése és a fakitermelés olyan erős fejlődést eredményezett, mely átlagosan háromszorosára, de sok helyen 5-6-szorosára növelte a népességet. Ez nem nőtt túl a lehetőségek határára, mint például Debrecen esetében, ahol már törvényekkel, a polgárjog intézményével kellett szabályozni az eltarthatóságot és a lakosság szám egyensúlyát. Szatmárban a fejlődés megállt, sőt a legtöbb helyen visszajára fordult. Fehérgyarmat kivételével sehol sem érte el a városiasodás szintjét, s ma talán ez az egységes településjelleg az egyik legfőbb értéke ennek a vidéknek.

Építészileg a XX. század tette tönkre Szatmár-Bereg gazdag népi kultúráját. Első lépésként a Trianoni béke fosztotta meg az itt élő népet évszázados kötődésüktől. Végső csapást a II. világháború után eluralkodó modernizmus mért rá. Szinte minden elmúlt, amit az emberek nemzedékről nemzedékre örökölték mindenféle szakirodalom, vagy korszerű tömegtájékoztatás nélkül: a szerves kultúra. Csak a nyomai maradtak meg. Leghívebben a falvak utcaszerkezete őrzi, hiszen ez az, ami a legkezebben változtatható (bár új városi lakótelepeknél általános az ellenpélda). Torzulásaik első látásra szembeötlőek. Csak a térképre kell pillanatani, s a nyílegyenes utcák, mérőleges sarkok

Nemesborzova

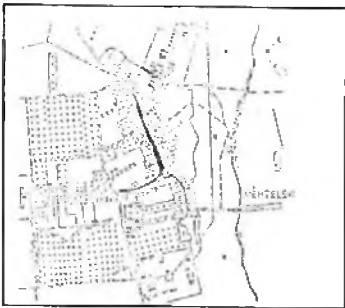
Kispalád

Kölcse, református templom

Városalya

Méhtelek

Tiszacsécs, református templom

rögtön árulkodnak: ez a XX. század. A természetes adottságok többé nem meghatározók, a falu fejlődését hivatalnokok mérik ki. Márpedig a XIX. század nagyarányú fejlődést hozott, a falvak terjeszkedtek. De egyre nagyobbak azóta is, hogy a helyzet a visszafára fordult. Századunkban általában erősen csökkent a népesség, és mégis nőttek a falvak. Amíg ugyanis régen átlagosan tíz ember[!] élt egy telken, addig ma három. Ha tehát felére csökken egy falu lélekszáma, házaik akkor is gyarapodnak. Új utcák majd minden községben láthatók. Szervetlenül, erőszakosan meredeznek az ősi, hajladozó utcák mellett. Természet és ember kapcsolata lazul, s ez látszik az épületeken is. Az emlékezetes, hatalmas pusztitást végző tiszai árvíz után lakóházak százai épültek újjá a sátorotló monoton diktatúrájában. Ebben a helyzetben is van okunk örülni. Szinte teljesen hiányzik a mai póffeszkedő, magamutogató, nagyzási mániában szenvedő házipítési szokás, mely az ország más területeire általánosan jellemző. Ennél mindenképpen sokkal jobb Szatmár-Bereg építészet, mely ugyan nagy átlagban jellegtelennek mondható, de mégis magas a népi építészet megmaradt emlékeinek aránya. Ez azt jelenti, hogy itt még van lehetőség a javításra, hiszen legújabb mai kultúránk(?) ide még nem tört be. Sok település határára Tisz-telepek, gépjárműsok fogadják a látogatót, ezek általában rendetlenek, gazdasági épületeik csúnyák.

Közleltünk most az egyes településcsoportokhoz, melyek szerkezete nyilvánvalóan különleges értéket képvisel. Volt már szó a folyóhátakon a víz mellé sorakozó falvakról. Igen érdekes viszont a belső területek helyzete. A már említett patak völgyek szép példája E-on a Beregben az a tisztás-lánolat, amely a Mezőkasszonyi hegyet kerüli meg Délről. Ezt elsősorban a Micz patak vonala határozza meg. Ez a településvonalat, a K-i végén megközelíti Beregszászt, Bereg központját. Közvetlenül a hegy lábánál is kialakult egy kisebb kör, a DK-i oldalon, melynek D-i végén Beregdaróc része ma hazánkban. A beregi Tiszaháton sorakozó falvak tekinthetők még Bereg részének, vagyis nagyjából az előbb említett falulánolat D-i részéig tartó településcsoport. A Tiszahát és a Mezőkasszonyi hegy környékének települései között terjedelmes, mocsaras erdő terjeszkedik. Lakatlan terület választja el egymástól Bereg két egységét.

Tarpa Bereg és Szatmár határán található, még a Tisza fölött. Különleges helyzete eredményezte azt, hogy a pár száz lelkes falvak között több ezres lélekszámú, jelentős alközpont lett. Szatmár és Bereg természeti adottságai némileg eltérőek. Eltérő talajviszonyuk, Bereg főleg öntéságyag, öntésiszap, Szatmár főleg barnaföld. Ez eltérő gazdálkodást is jelentett, s valószínűleg ez okozta, hogy a két terület határán Tarpa piacközpont lett. Már az első katonai felmérés szerint is fontos esomópontja volt a környéknek. Dél felől ide érkezett a Tiszán átkelő főútvonal, s itt ágazott el Hetén, Fejeresen, Tákoson át Szabolcs irányába, Beregsurányon át Északra felé, Beregszász irányába, s Kelet felé is a Tisza mentén, a folyó jobb partján.

Tarpával lényegében áttértünk Szatmár településcsoportjaira. Itt is továbbvonul a Tiszahát, a folyóra felvezető falvakkal. Ugyanez a csoportosulás tapasztalható a Szamos mentén is Jándtól egészen az országhatárig. A sorozan veti Szamoshát fölött a következő Szamosháton található Jánkmajtis és Császló. Fölötté a szatmári Tiszahátig tartó hatalmas erdő az Erdőhát, melyben a falvak alapvetően a DK-ÉNY-i lefolyású patakok völgyében gyülekeztek. Így külön tájegység a Palágyáság, ahol Botpalád, Kispalád (és a határon túl Nagypalád) sorakozott a Palád patak mentén.

Térben körülbelül a folytatásuk, de a közelben párhuzamosan futó Túr folyócska mentén is települtek falvak. Az Erdőhát D-i szélén még két vonulat figyelhető meg, bár szabdaltabb, különálló tisztásokkal. Az Erdőhát falvai, az összefüggőnek tűnő vonulatok ellenére ugyanolyan elszigetelték voltak, mint a beregi falvak. A legeldugottabb, Fülesd pedig magában állt a nagy kerek erdő közepén. Az Erdőhát és a Szamos közti nagy, kevésbé erdős, főleg mocsaras terület közepén Fehérgyarmat, a másik nagy alközpont. A Szatmár felől ÉNY felé haladó országút itt haladt át, s haladt tovább főfelé, a Tiszán át, Tarpa felé. Érzékelhető, hogy Szatmár településhálózata sokkal összetettebb, mint Beregé, de az alkalmazkodás a természeti adottságokhoz ugyanazt a rendszert hozta létre, csak tágasabb területen.

Már ebből a tájegységi elemzésből is látszik, de a későbbiek igazolni is fogják, hogy a falvak milyen szervesen alkalmazkodtak, s éltek együtt a természettel. Ma egyre erőteljesebbek, s csak azok maradnak talpon, amelyek az új központok a korábbi alközpontokból léptek előre, vagyis Tarpa és Fehérgyarmat lenne hivatott erre a szerepre. Mindkettő fejlődése megindult, de igazából Fehérgyarmat tudja csak az új szerepet ellátni.

Tarpán a kiemelt jelleg lényegében abban nyilvánul meg, hogy fejlődésével tartani tudja magát. Mint később majd megvilágítom, Tarpa esetében épp ez adja különleges értékét. Megtartott nagyon sok mindent hagyományos képéből, s a Fehérgyarmat mértű fejlődés nem kényszerítette rá századunk gyökeretlen módszereit. Így Tarpa környéke sem fejlődött Fehérgyarmat körzetéhez hasonlóan.

Mielőtt a falvak szerkezetének tárgyalása következne, ki kell emelni Szatmár-Bereg vízfolyásainak legjellegzetesebb vonásait. Közismert, hogy a Tisza és a Szamos ide érkezve jelentősen lelassul, s lomha mozgása a lapos területen igen sok kanyarulatot eredményezett. Rendszeres évi áradásaiktól eltekintve medrükben tartózkodtak, s nagy víztömegük viszonylag nagy, határozott vonalú kanyarulatokat képzett ki. Ezzel szemben a belső mocsaras területek patakcskái, vízfolyásai igen zűgöcs, sokkal tervezetesebb vonalakban határolták körül a megtelepülés lehetőségeit. Hasonlítsuk csak össze a Tisza és a „kis Túr” rajzolatát a II. József korabeli térképen! Mintha kiesinyített mása lett volna a Túr a Tiszának. Ez a jellegzetesség csekély általánosításra ad lehetőséget: a Tiszahát és Szamoshát falvai többnyire egyszerű szerkezetűek, míg a belső tájkon a sűrűbb vízjárás összetettebb, szerteszágább úthálózatot kényszerített ki. Ez a megállapítás elvezet a leggyesztrűbb és legáltalánosabb falutípushoz, ami Szatmár-Beregben uralkodik. Ez a közönséges egyutcás típus, ami az alaprajzának tekinthető. Csak hogy ez itt még sokmindennel párosult. Elsősorban azzal, az az egy utca a vízfolyások mély kanyarulatába nyúlt be. Így a falut három oldalról víz vette körül, onnan védve

is volt, az élelem is kéznél volt. Ez teljesen természetes, hiszen ezek a mély kanyarulatok emeltek ki öblökben a száraz magaslatokat. A megtelepüléskor valószínűleg az emberek első fontos dolga volt, hogy a legjobb helyet, a legszentebb pontot ne maguknak, hanem Istennek szánják. Így jöhetett létre a legegyszerűbb típus, amelyben a falu kellős közepén, az út kiszélesedésében állt a templom. Tiszaadony, Hete, Fecjércse, Nagyar, Kömlök, Mánd, Nemesborzova, Füledd, Türricse, Zsarolyán szép példái ennek az alapsajtnek. (Kiemelés jelöli az építészetiileg egyébként is értékes falvakat.) Hete és Fecjércse összefüggésében is érdekes, hiszen ugyanazon patak, a Derenyő két szomszédos öblében teljesen azonos módon húzódtak meg. Mindketten a patak mellett egyenesen húzódó országúthoz kapcsolódtak. Ez az első lépés a faluszerkezet fejlődésében, s ez egy másik beregi község, Barabás szerkezetének kialakulására világít rá. Itt a szomszédos falurészek az összekötő országút mentén összenőttek, ráadásul a patak túldoldaján, a két öblől között adódó harmadik öblében születő utcát is magukhoz kapcsolták egy hiddal. Építészeti különlegessége miatt külön szólni kell Mándról, Nemesborzováról, Türricséről és Füleddről. Mándon még sok a szép hagyományos lakóház, gyönyörű fatemplomát azonban „megmentették”, vagyis a szentendrei skanzenbe szállították. A baj igazából az, hogy helyette egy igen jellegtelen új egyházat emeltek. Nemesborzováról a fa haranglábat költöztették Szentendrére, s helyébe egy minősíthetetlen újat készítették. Ennek hatására a megjelent mellett egy bádög buszváró s egy otromba víztartály is, teljes csődöt jelentve az utcaképbén.

Az egyutcás, középen templomos alapsajt nemcsak öblökben, hanem patak mentén, a parton végighúzóva is gyakori volt. Igen jellegzetes a három Palád közül Kispalád és Botpalád, melyek nem öblökben, hanem majdnem öblökben, vagyis egyszerű kanyarban épültek a vízfolyás mentén. Egyformák, mint az ikertestvérek, még abban is, hogy a külvilághoz szinte köldökszínnel kapcsolódnak - a kanyarból kiágazik az országút. A falvak zártágára jellemző, hogy itt a falu egyetlen utcája nem vezet sehova, csak a saját ellátásához szükséges legelőre. Elsődleges volt mindehol az önellátás, csak ezután következett a külvilági kapcsolat. A Tiszaháton, a Szamos mentén általában ez az utóbbi típus: Lónya, Panyola, Kérszemjén, Nábrád, Tivadar, Kisar, Nagyar, Tiszaköröd, Tiszacsécsé, Milota, Uszka, Magosliget.

Figyelemreméltó Ugornya esete. Múlt századi megtelepüléssé, természeti képződményekhez nem kötődik, temploma nincs. Az egyetlen egyenes utcán sorakozó telkek mégis egy láthatatlan, de határozott központ felé irányulnak. Egy-más-hoz bújnak, összetartozásokban keresik a biztonságot. Fordított folyamatot látunk itt: a „szent helyet” a település alkotja meg magának, s nem egy kitüntetett pont köré épül.

Kishódos is patakmenti falu, de a testvére, a párszáz méterre lévő Nagyhódos már átterjedt a víz túldoldajára is, szemlélítve a kétutcás falu kialakulását. Alapvető típus ez is, bár ritkább. A két út a patakmeder széles mozsaras sávjának magas partjain húzódik, s csak a külső oldalon állnak házak. Legszébb példája Nagyhódos mellett Táko, s ennek módosultai Rozsály, Vámosoroszi, Nagyszekeres, Garsály. A variáció oka, hogy a falu a patak fordulójában települ meg. A kanyarban van egy kisebb kiemelkedés, erre építik a templomot. Itt aztán a patak két partján húzódo utcák iránya elválik egymástól. Ezek adják a legerdekesebb faluképeket. A legszép Vámosoroszi a patakka és Nagyszekeres, csodálatos középkori templomával. Rozsályon az egykori templom helye is pontosan meghatározható.

A templom sok helyen módosította a legegyszerűbb alapsajt, az egyutcás falu szerkezetét is. Csaroda esetében a patak éles kanyarulatának külső csücske felé futott az egyetlen utca, itt kettéágazva az egyik ág haladt tovább a parton. A másik ág befutott a patak öblébe, hol egy kis magaslaton állt a templom. Több helyen az utca épp a templomnál ágazott el Y alakban, például: Vámosatya, Méhtelek, Kisszekeres esetében. Türricsén található Szatmár-Bereg legszép temetője, az egykori patakon túl, az erdőben.

Még egy alapitípus kell kiemelni, s ez a jól ismert orsó alaprajz. Ez lényegében az egyutcás modell és az Y elágazás fejlettebb változata, ahol a templomnál kiszélesedő utca két utcára válik szét, s ezek ölelik az orsó alakú belső területet. Ezt is a templom urálja, a legtöbb helyen a mai napig alig épült be a belseje. Garbóc, Kisnamény, Gelénfalva képeben igen hatásos a mindkét végén megjelenő Y-alakú útélágazás, ráadásul több helyen a templomnál. Beresurány szerkezete világít rá, hogy az orsó belseje olyan „szent körzet” volt, melybe közönséges halandó nem költözhetett be.

A Karolyi család kúriája is kívül épült, ám az ő megközelíthetlenségük kiterjesztette a körzet határát, megakadályozva a „mandorla” kirajzolódását. Ez az a forma, mely egyéb ábrázolásokban is csak az Iteó Krisztus vagy a monstancia Madonnájának befoglalója. Ez az égi- és földi hatalom egyesülésének látványos példája. Füledd a mai Szatmár súlypontjában található, magányosan az Erdőháton. „alul-felül” egy-egy településvonulat között. Mai helyzetében világosan kirajzolódik körülötte néhány körkörös vonulat is, amely megerősíteni látszik, hogy Füledd a terület legvédettebb faluja. Ennek okára további kutatás deríthet fényt. Feltűnő azonban, hogy a névadás mennyire szemléletesen utal a település jellegére.

Az eddigi elemzésekből kitűnik, hogy a falu bizonyos elemei különleges, meghatározó szerepűek. A templom a már említett jellegzetességek mellett majdnem mindig közvetlenül a víz partjára épült úgy, hogy a vízfelület a napos irányból kerülje meg, vagyis, hogy Keletről, Délről, Nyugatról a templom kétszeresen is fényt kapjon, s ezáltal ez emelje ki környezetéből. A víz és a templom közvetlen kapcsolata elsődlegesnek tűnik. Ma már kevés helyen él, hiszen a vízrendezés átalakította a természetet. Látható, tapasztalható még Nagyszekeresen. Cscngersimán.

A másik fontos elem a temető. Ez általában a falut ölelő, vagy kíséző vízfolyás túldoldaján alakult ki, a más(t)ik világon (az Óperenciás tengeren is túl...). Ez is erősíti azt a szemléletet, mely a víz öblén belül az élet lehetőségét, a templom, a település helyét találja meg, míg a túlsó part az elmúlásé. A patak a vízválasztó élel és halál között. Ma ez a kapcsolat alig-alig fedezhető fel, hiszen eltűnt a víz, így csak térképes elemzéssel

Vámosoroszi

Takos

Nagyszekeres, református templom

Fülesd

Tarpa

Unka, református templom

deríthető ki. A temető gyakran ma is ott van, csak a határ tűnt el. Ezzel a lét és nemlét kérdése is elmosódott. A település pedig átnőtt a „túloldalra” is...

Néhány helyen megfigyelhető, hogy az egytűcsán falu Y-alakú elágazásának egyik oldala halad tovább beépített területek felé, másik ága zsákutca, a temetőbe vezet. Mehtelek elágazásának egyik útja a temetőbe visz, a másik a víz felé. Élő kapcsolat egyes falvakban a templom és a temető viszonya. Cégénydányád a templom és a temető között feszül. Botpaládon a falu utcája egyenesen a temetőnek vezet.

Végeztül térjünk vissza Tarpához! Az egyes települési alapesetek elemzése nagy segítséget ad egy olyan áttekinthetetlenül bonyolult halmaztelepülés esetében is, mint Tarpa. A valóságban igen könnyű ott eltevedni, a térkép sem ad önmagában segítséget ebben a valóságos labirintusban. A sűrű folyótekervényben egy visszaforduló örvény támad, ahol, a legmagasabb helyen, a templom áll. Ez a temető forgás sejkik fel még ott is, a pap feleségének padján, egy különös, ovális formába burkolt kavargásban. Ha viszont kirajzoljuk a terület szintvonalas térképét, az utcák zavaró rajzolata nélkül, akkor már láthatók azok a pontok és vonalak, amelyek a korábbi tanulmányokból önkéntelenül adódnak a település kialakítására. Ha a tanulmány elején azt állítottam, hogy Szatmár-Bereg nagy értéke a települések szerkezete, akkor itt tapasztalható egy apró bizonyíték. Ezen a lapon ugyanis fennmaradt az alföldi települési módok egész tárháza, az alapsejtektől kezdve, apró továbbfejlesztési változatokon át a legösszetettebb szerkezetig. Még bizonyos népesoportok építési szokásai is megfigyelhetők, például Beregdaróc déli végén, ahol a Kárpátaljáról betelepülő görögkatolikusok hoztak létre zsákutcás, zezugos elágazószervezetet. Nagyobb, jobban fejlődő településekben, mint Tarpa vagy Gulács, megfigyelhető, hogyan nőnek át ezek a zsákutcák a túlsó utcáig, s ezzel hozzák létre a besűrűsödést, mely végső fokon a városiasodáshoz vezethet. Ezek a megfigyelések nagy segítséget nyújthatnak más, akár nagyobb falvak, városok kialakulásának kutatásához, ez pedig alapfeltétele lenne a szerves fejlesztésre irányuló rendezési tervek elkészítésének. Sajnos a mai gyakorlat ezt még nemigen ismerte fel, ezért látható sok tervben a faluszerkezettől idegen, a természeti adottságokhoz merveven, vagy sehogy sem alkalmazkodó elem.

Szatmár-Bereg vidékén az élet meghatározó eleme volt a víz. A természettel szoros kapcsolatban lévő emberek azonban nem tudtak egymástól elválasztott kategóriákban gondolkodni. Számukra a víz az életet és a halált is jelentette. Félték tőle, az áradások élcvtveszélyt jelentettek. Több falu a helyét is megváltoztatta miatta (Tiszacsécsé, Tiszake-recsény, Ugornyal). Életük függött tőle, hiszen belőlük éltek. A vizék elővilága tartotta el őket. Félve tisztelték, mint ahogy a „föld az Urat” kifejezés is isten szeretetét jelenti. Víz öleli a templomot; víz óvja a falut, vizen túl kell lépni a halottnak. Csónak alakú koporsóba temetkeztek - hiszen valószínűleg éppen ezen a csónakon n vitték át hajdan az elhaltat a víz (túloldalán - a másik) világon - lévő temetőbe. Csónak alakú fejfát helyeztek a sirra, amely egyúttal az ég felé mutató hegyes nyíl is volt. Itt sem önmagában a halál jelent meg. A fejfa, vagy sirkereszt elé fát ültettek, amely megnövekedvén elnyomta a fejfát. E mesterséges emlék, mint az emlékezet, pár évtized alatt elkorhad, kidől, s helyette (belső) új élet erősödött meg. A megújulást (feltámadást) adó áldozat így jelent meg Szatmár-Bereg temetőiben, s látható még ma is néhány faluban, például Túrriésen (felhagyott temető). Kölesén (a régi, felhagyott temető), és Túrúsvándiban (itt még használják ezt a temetőt). Különleges értéket ezek a temetők a tájnak, mert itt még a maguk természetes változásában, átalakulásában élnek(!) a sírok. Nem úgy Szatmárcséken, ahol a „szakszerű” műemléki helyreállítás glédába állította a fejfákat, épp a lényegüktől fosztva meg őket. Rajtuk már nem látszik az idő múlása. Műzumi tárgykákká tette őket a tudományos gondoskodás.

A víz különös tisztelte természetesen a vizadó eszköz, a kút kialakításában nyert el legérdekesebb formáját. Ezen a vidéken mindenhol faragták a gémeskút oszlopát, s kisebb területekre jellemző formában, különös szeretettel díszítették fel a fejt. Legszebb példái valósággal koronát visel a kút, például Hetén, a templom mellett, de szép kutak állnak még Márokapiban, Tarpán, Csarodán, Vámosatyán. Két alapvető fajtájuk a falutípusokra rimel: egyoszlopos (egyutcás), melynek belsején hatol át a gém (kikerülhetetlenül a víz és a termékenység kapcsolatára utalva) és a felül kétágazó (Y-elágazás), csúcán a Tejút öblében feszülő nyíl (Nyilas) megformálásával. A gémet esetenként élőfa elágazásába is tették.

Befejezésül még egy olyan jelenségre hívnám fel a figyelmet, mely építészetnek aligha nevezhető, mégis ház. Közismert, mennyire szereti a magyar nép a gólyát. Igyekszik is neki szálláshelyet biztosítani, háztetőkön, kéményeken, villanyoszlopokon, s ezek ugyanúgy hozzátartoznak a faluképhez, mint a gémeskutak. Lenyűgözben szép modellelertékü megjelenése látható a gólyafészkeknek Gelénésen, a Kossuth út 43. számú ház hátsó udvarán, egy melléképület oromzatán! A házhoz támasztottak egy póznát, ezt egy keresztléccel erősítették az oromdeszkához, s rá egy 12-osztású szekerkeréket helyeztek. Egy nagy kereszt, rajta egy napkerék, s azon fészkel az ég madara - talán még ma is.

Debrecen, 1991. október